

Kitap Tanıtma

KUR'ÂN VE SÜNNETTE HUKUKÎ RUHSATLAR

Dr. Ahmet YAMAN

Dr. Muhammed eş-Şerif er-Rahmûni, **er-Ruhasu'l-Fıkhiyye mine'l-Kur'ân ve's-Sünneti'n-Nebeviyye**. Tunus ty. et-Tab'atü'l-ülâ, Müessesetü Abdilkerim b. Abdillâh. Orta boy. 783 s.

Fıkıh usûlü bilginlerinin çoğunluğunca, şer'î hükümlerden biri olan teklîfi hüküm bahsinde yani kanun koyucunun, bir fiilin yapılmasına veya yapılmamasına ya da yapıp yapmama arasında serbest bırakmasına ilişkin hüküm çeşitleri arasında incelenen "**ruhsat (çoğ. ruhas)**" terimi hemen her yerde, aynı hüküm çeşidinden biri olan "**azîmet**" kavramıyla beraber ele alınmakta ve fıkıh usûlünün önemli konularından birisini teşkil etmektedir.

En yalın ifadesi ile ruhsat; kanun koyucunun, mükelleflerin karşılaştığı zaruret veya ihtiyaçtan dolayı serbest (mubah) kıldığı fiildir. Azîmet ise, mükelleflerin hepsini bütün durumlarda bağlayacak tarzda konulan hükümdür. Bir başka ifade ile ruhsat, bazı zorlamalar sebebiyle konulan geçici/istisnâî hüküm iken, azîmet her zaman ve şartta uyulması gerekli olan temel/daimî hükümdür. Azîmette genel ve normal bir durum, ruhsatta ise özür, ihtiyaç ve zarurete bağlı özel bir durum söz konusudur. Bir örnekle açıklamak gerekirse: "*İslam, sarhoş edici içkileri yasak etmiştir. Bu yasak hükmü azîmettir. Fakat bir insanın boğazına bir şey*

durdıysa yanında içkiden başka bir şey de yoksa, boğulmamak için o içkiden bir miktarlık içmesi muhaptır. İşte ibâha hükmü ruhsattır” (H.Karaman, Fıkıh Usûlü, İstanbul 1967 s.152)

Detaylar ve tartışmalar bir tarafa bırakılırsa Hanefiler iki çeşit bir ruhsat anlayışı geliştirmişlerdir:

1. Hakikî ruhsat: Bu ruhsat çeşidi iki şekilde gözükmektedir:

a. Haram kılan delil ve onun hükmü mevcut olmakla birlikte mubah kılınan şeydir ki, bu aynı zamanda ruhsatın en üst derecesidir. (Serahsî, el-Usûl, Beyrut 1393 c.1/118) Mesela öldürülme veya bir organın yok edilmesi tehdidi ile zorlama yani *mülecî ikrah* durumunda, bütün kalbiyle iman ettiği halde küfür kelimesinin söylenmesine izin verilmiş olması böyle bir ruhsattır. (Nahl 16/106). Bu ruhsat çeşidi aynı zamanda, haramı işleme ruhsatı (**ruhsatü'l-fi'l**) olarak da bilinmektedir.

b. Hükmü gerekli kılan sebep veya haram kılan delilin bulunması ile birlikte bir özürden dolayı mubah kılınan şeydir ki, bu halde hüküm ertelenmiş olur. (Serahî, a.g.e. 1/119). Oruç tutmayı gerekli kılan sebep olan ramazan ayının girmesine rağmen yolcu ve hastaların oruç tutmalarının uygun zamanlara tehir edilmiş olması, vacibi terketme ruhsatı (**ruhsatü't-terk**) veya hafifletme ruhsatı (**ruhsatü't-terfih**) de denen böyle bir ruhsat anlayışının örneğidir. (Bakara 2/184)

2. Mecazî ruhsat. Önceden emredilip sonra bir özür, zaruret veya şiddetli sıkıntı sebebiyle hafifletilmiş hükümler olmadığı için mecazen ruhsat alanına dahil edilen bu grup hükümler de iki açıdan ele alınmaktadır:

a. Daha önceki ilâhî hukuk sistemlerinde var olan ağır hükümleri kaldıran ruhsat. Mesela Hz. Musa'nın getirdiği hukuk sistemindeki gûnahtan tevbe edecek kişinin kendini öldürmesi normunun İslam hukuk sisteminde kaldırılmış olması böyle bir ruhsattır. (Bakara 2/54;2/286; A'raf 7/157)

b. Genel kurala aykırı olmakla birlikte insanların ihtiyaç duydukları bazı davranış, sözleşme ve muameleleri yapabilme ruhsatı. Aslında mana itibariyle hakikî sayılabilecek (Serahî, a.g.e. 1/120-121) bu ruhsatın klasik örnekleri arasında, mestler üzerine mesh etmek ile *selem* ve *istisnâ* sözleşmelerin meşru kılınması sayılabilir.

Şâfiî usulcüler ise ruhsatları genel olarak şu şekilde sınıflandırmışlardır:

1. **Vacip ruhsat.** Benimsenip yapılması vacip olan ruhsatlardır. Zaruret halinde meyte yenmesi gibi.

2. **Mendub ruhsat.** Yolculuğu üç günden fazla süren kimsenin namazlarını kısaltması daha efdaldir.

3. **Mubah ruhsat.** Selem akdi gibi.

4. **Terkedilmesi efdal olan ruhsat.** Mestler üzerine mesh etmek gibi. (M. Baktır, İslam Hukukunda Zaruret Hali, Ankara ty. s.204)

Bir hukuk sisteminin, insanın başına gelmesi muhtemel zor anlara ve olağanüstü hallere mutabık hükümler koyması kaçınılmazdır. Aksi halde, mükellefler ya kanunu çiğneyip menfaatlarını koruyacak ya da kanuna harfiyyen uyma yoluyla insanî bir takım yönlerini köreltecek ve sıkıntıya düşecektir. İslam, insanın istenmeyen bu iki duruma da düşmemesi ve hukukî istikrarın korunması için özel durumlara ait geçici hükümler getirmiş ve buna ruhsat ismi verilmiştir.

Zaten hukukun yürürlükte kalabilmesi, kendisine uygulanan kütlenin onu benimsemesine bağlıdır. Halk benimsemediği için yürürlükte olmadığı sürece hukuktan beklenen fayda sağlanamaz. Hukukun toplum üzerindeki **nüfuzunu/sosyolojik yürürlüğünü** sağlamak için ise şu iki husus beraberce gerçekleştirilir:

a. Hukukun uygulanması konusunda kesin kararlılık göstermek,

b. Hukukun gayelerini ortadan kaldırmayacak ölçüde kolaylaştırma yolunu izlemek. (M.Tahir b. Âşûr, İslam Hukuk Felsefesi, çev. V. Akyüz M. Erdoğan, İstanbul, 1988, s.186)

Yine Tahir b. Âşûr'un (v. 1973) deyimiyle ruhsat, meşakkat ve zaruretin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Zaruretlerin de bir kısmı genel ve sürekli -selem, muğârese, musâkât gibi sözleşmeleri mabah kılan sebepte olduğu gibi- diğer bir kısmı da özel ve geçicidir. (Bakara 2/173)

"Bu iki kısım arasında farkedilemeyen bir başka kısmı daha vardır ki, o da genel ve geçici olan zarurettir. Bu, bütün ümmete veya büyük bir topluluğa, ümmetin selameti, kuvvetinin sürdürülmesi ve bunlar gibi hukukî bir gayenin gerçekleşmesi için yasak olan bir fiilin mubah kılınmasını gerektirecek tarzda ıztırar (zaruret) halinin ortaya çıkmasıdır... Hiç kuşkusuz, böyle bir zaruretin sözkonusu olması durumunda dikkate alınması, özel zaruretlerin dikkate alınmasından daha üstün ve yerindedir. Bu tür zaruretlere, ortaya çıkmış oldukları durumlar için konulmuş olan hukuk normlarının değiştirilmesini gerektirirler." (Tahir b. Âşûr, age. s.190)

Ruhsat ile zaruret arasındaki bu ilişkiyi, Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi de (v. 1936) "**Zaruretlere memnû olan şeyleri mubah kılar**" (Mecelle md. 21) genel hukuk ilkesini izah ederken şöyle dile getirir. "Zaruretin memnûu mubah kılmasına, ilm-i usul-i fıkhîta ruhsat denilir ki, ruhsat, 17. madde şerhinde tarif olunduğu üzere "A'zâr (şer'an muteber özürler) üzerinde saniyen meşru olan şey" demektir. Vakıa mesela, itlâf-i mali'l-ğayr evvela memnu iken ikrah-ı mülcî zaruret ve özrüne binaen saniyen mubah kılınmıştır. Ruhsat ise muharrim ve hurmetin bekasıyla beraber mubah olan şeydir..." (Dürerü'l-Hukkâm, İstanbul 1330 c.1/76-77)

Esasen Yüce Allah'ın muradı da bu istikamettir: "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez." (Bakara 2/185). "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez." (Maide 5/6). "Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan zayıf yaratılmıştır." (Nisa 4/28). "Allah, azîmetleri kadar ruhsatlarının da kullanılmasını sever." (Feydu'l-Kadîr, Beyrut 1391 c.2/292) gibi ayet-i kerime ve hadis-i şerifler bu durumu açık bir biçimde yansıtır.

İşte burada kısaca tanıtmaya çalışacağımız eser, bu önemli konuyla ilgili olarak **Tunus Üniversitesi Zeytûne Şeri'a ve Usûlüddîn Fakültesinde 1986** yılında, aralarında Prof. Dr. İbrahim K. Dönmez'in de bulunduğu bir jüri önünde savunulmuş ve yakın zamanda neşredilmiş bir doktora tezidir.

783 sayfaya varan ve 7 bölümden oluşan kitabın mukaddimesinde, (s.1-17) yazar, **"ruhsat"** kavramının dînî ve hukukî dayanaklarını ele almaktadır. Bütün teze hakim olan bu dayanaklar kısa başlıklarla şunlardır:

- a. Mükellefîn gücünü aşan sorumluluk yoktur.
- b. Hem hitelik hem de nicelik olarak dinden ve müslümanlardan zorluk kaldırılmıştır.
- c. Naklî deliller, sorumluluklarda sıkıntı ve meşakkat kastının bulunmadığını gösterir.
- d. Akli selimin ve temiz duyguların ihtiyacı olan hükümler konulmuştur.
- e. Neticesinde hukuk ve insanlıkla bağdaşmayacak sonuçlar yani batıl murad edilerek yapılan hukukî işlemler geçersizdir.
- f. Hz. Peygamber, müslümanların kalbine şüphe düşürmeye sebep olabilecek bazı mübahları terketmiştir.
- g. Hükümlerin konulmasında belli bir sıra/öncelik gözetilmiştir.

Mukaddimededen sonra **"Nakdü'l-masâdir ve'l-merâci"** başlığıyla kaynakların değerlendirildiği yerde yazar, konuyla doğrudan ilgili olarak doktora seviyesinde özel bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmadığını söylemektedir. Hicrî 3. asırda mezheplerin benimsediği ruhsatlar ve ulemanın yanlışları konusunda kaleme alınan ve Iraklı Mâlikî fakihlerinden İsmail b. İshak'ın (282/895) haklı tenkitlerine binaen derhal imha edilen bir eser ile İmam Nevevî'nin (676/1277) **et-Terhîs bi'l-Kiyâm li Zevî'l-Fadl ve'l-Meziyye min Ehli'l-İslam** (thk. Ahmed Râtib Hamûş, Dimeşk 1402/1982) başlıklı kitabına işaret eden yazar,

Mekke Ümmülkurâ Üniversitesinde Muhammed Faruk Necâ tarafından hazırlanan **“er-Ruhas fi’s-Şerîati’l-İslamiyye”** isimli bir yüksek lisans tezine de değinmektedir. Ruhsat ile zorluğun kaldırılması arasındaki ilişkiyi ortaya koymada istifade edilen bir diğer tez de Dr. Salih b. Abdillâh Humejd’in yine Mekke Ümmülkurâ Üniversitesinde 1403’te hazırladığı **“Raf’u’l-Harac fi’s-Şerîati’l-İslamiyye”** isimli çalışmasıdır. Bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla yazarın tezini takdiminden sonra konuyla ilgili olarak günyüzüne çıkan daha başka bazı araştırmalar da vardır: Dr. Mansur M. Mansur Hafnâvî, **et-Teysîr fi’t-Teşrî’i’l-İslamî**, Kahire 1991; ay.mü., **et-Temhîs fi’l-Meşakka ve’t-Terhîs**, Kahire 1991; Muhammed Hüsni-İbrahim Selim, **er-Ruhas ve Esbabü’t-Terhîs fi’l-Fıkhi’l-İslamî**, Kahire 1987.

Eserin 1. Bölümünde (s.31-85) ruhsatın fıkıh usulü sistematigindeki yerini belirlemek amacıyla teklîfî ve vad’î kısımlarıyla şer’î hükümleri ele alan yazar, 2. bölümde (s. 86-130) dilecilere, hadisçilere ve usulcülere göre azîmet ve ruhsat kavramlarını incelemektedir. 3. bölüm (s.131-214) ruhsatın meşruîyyeti ile ilgili genel delillere ayrılmıştır. Burada, kolaylaştırma, hafifletirme, darlığı zorluğu kaldırma, sıkıntıyı giderme ve dinde aşırılığı nehyetme temalı ayetler yanında, dinin müsamaha ruhunu ve ümmete meşakkat yükleme korkusunu ortaya koyan hadisler ile sahabe sözleri, ruhsatın genel delilleri olarak sunulmaktadır. 4. Bölümde de (s.215-389) özel delillere yer verilmiştir. Burada ise **“raf’ul-cünâh, nefyül-ism, nefyül-muâheze, istisna ile ibdâl ve tehîr ayetlerini”** değerlendiren yazar, takiben ruhsatın Sünnetten ve İslam hukukunun genel ilkelerinden çıkartılan özel delillerine değinmektedir. Ruhsatın değişik açılardan taksimine ayrılan 5. Bölümde (s.391-554) hükmüne göre, hakikî ya da mecazî oluşuna göre, genel ve düzenli olup olmamasına göre, hafifletirmenin türüne göre ve sebeplerine

göre olmak üzere beşli bir ruhsat ayırımı derinlemesine anlatılmaktadır. Bu bölümü ruhsatın diğer bazı şer'î delillerle ilişkisinin incelendiği 6. Bölüm (s. 555-632) izlemektedir. 7. ve son bölümde ise (s.633-687) bir açıdan hukuk felsefesi sayılabilecek bir biçimde azîmet-ruhsat dengesi ele alınmıştır ki, bu bölümün fasıl başlıkları şöyledir: Azîmet ve ruhsat sîgaları, birini diğerine tercih meselesi, ruhsatlar azîmetlerin tamamlayıcısıdır, ruhsatların neshi, azîmet ve ruhsatı birbirinden ayıran temel nitelikler.

Makalelerle beraber 260 eserden oluşan bir bibliyografyaya sahip kitap, sonunda ayet, hadis, âsâr, fıkıh usulü konuları, fıkıh kaideleri, fıkıh ve siyaset-i şer'îye konuları ve a'lâm başlıklarıyla yer alan 7 ayrı fihristiyle kendisinden istifadeyi birhayli kolaylaştırmaktadır.

İslam hukukunun bu önemli fakat az tetkik edilmiş bir yönünü, modern araştırma teknikleriyle inceleyen ve kanaatimizce büyük bir boşluğu dolduran eserin tanıtımını, yazarın mukaddimede verdiği şu bilgilerle noktalamak istiyoruz.

Ruhsat bu mübarek şeriatin yarısıdır ve Allah'ın kullarına bir hediyesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ruhsatlardan istifade edilmesini teşvik etmiştir. Bu ümmetin ilim deryası Abdullah b. Abbas ise "fıkıh nedir" sorusuna "ruhsat ilmidir" cevabını vermiştir. İbn Abdilherr'in Muhammed b. Yahya'dan rivayet ettiğine göre habası şöyle demiştir: "Günaha düşüleceği endişesi olmadığı sürece, alimin insanları ruhsata ve genişliğe götürmesi gerekir. Zira Hz. Aşe'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) iki şey arasında muhayyer bırakıldığında günahı olmadığı sürece en kolayını seçerdi.

Azîmetler açıktır ve bellidir, sonra onları kavramak ve delillendirmek de çok kolaydır. Oysa ruhsatlar böyle değildir. Derin inceleme, dikkat ve geniş bilgi gerektirir. Bu anlamda Süfyan b. Uyeyne şöyle der: "Kuşkusuz, ilim güvenilir/ehil insandan ruhsat konularını öğrenmektir. Azîmetleri sorarsan onu herkes becerir." Süfyan es-Sevrî de yakın anlamda şöyle der: "Bizce ilim, ruhsatları bilmektir; azîmetleri herkes bilir"...